

9. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΟΥ ΔΙΟΛΚΟΥ

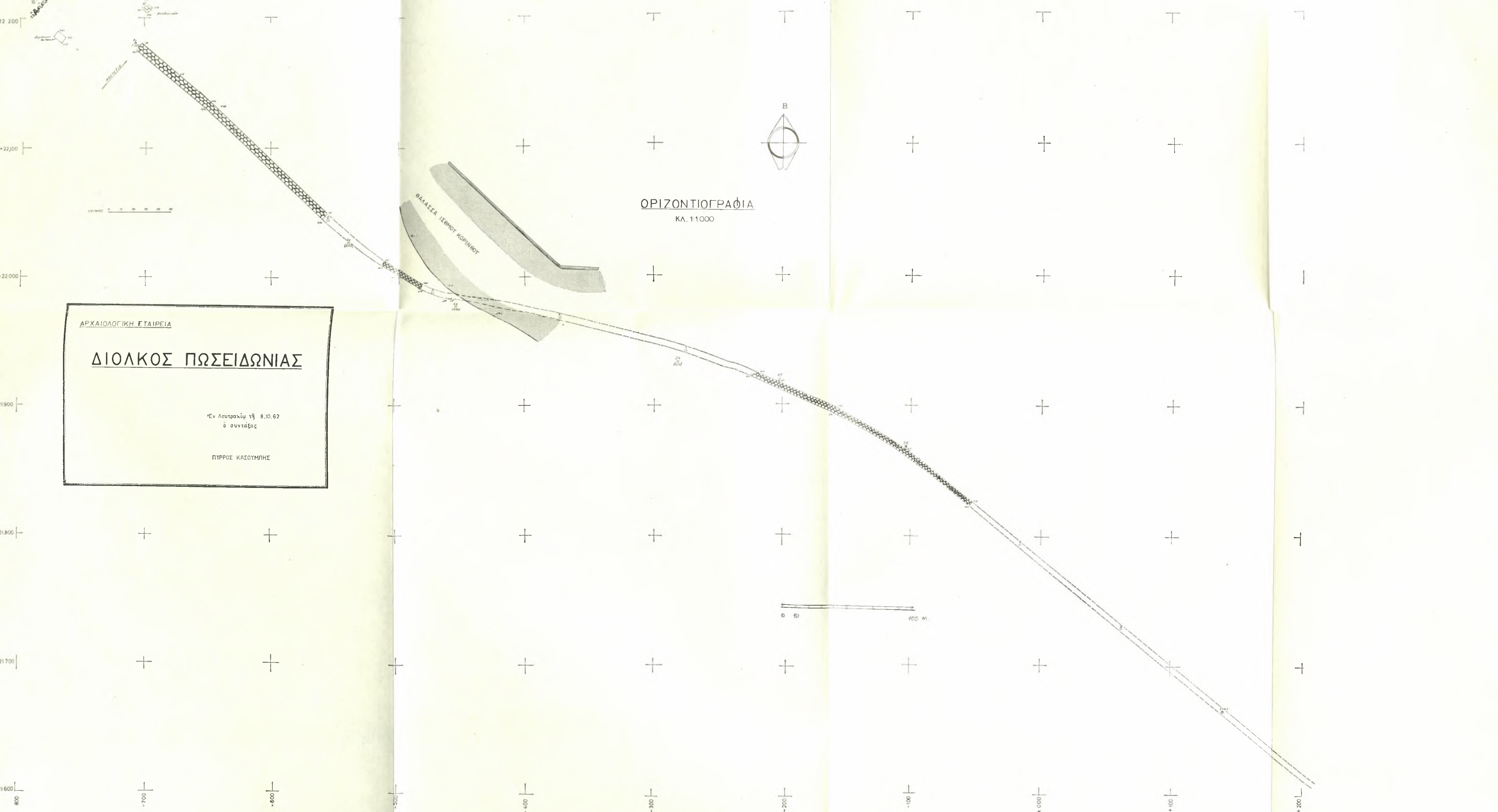
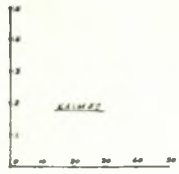
Τὸ ἀνασκαφὲν μέχρι τοῦδε τμήμα τοῦ Διόλκου, περὶ τοῦ ὁποίου λεπτομερεῖς ἐκθέσεις ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη εἰς ΑΕ 1956, Χρονικά, σ. 1-3, ΠΑΕ 1960, σ. 136-143 ὡς καὶ εἰς τὰ Ath. Mitt. τῶν ἐτῶν 1956 καὶ 1958, ἦτο ἀρκετόν, διὰ νὰ μᾶς δείξη τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ τεχνικοῦ τούτου ἔργου τῆς ἀρχαιότητος (βλ. πίν. 39, 40 καὶ 41) καὶ νὰ διαφωτίσῃ τὰ κυριώτερα τῶν προβλημάτων, ἅτινα συνδέονται μετ' αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ἐνόμισα ὅτι πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐρεῦνης ἐπεβάλλετο νὰ ἐνεργηθοῦν ἀκόμη μεμονωμένα κατ' ἀποστάσεις τομαὶ πρὸς Α., ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ νὰ καθορισθῇ ἡ περαιτέρω πορεία τοῦ μνημείου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ ἐντοπισθῇ τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγε τοῦτο πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ Σαρωνικοῦ. Τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἀνέλαβον κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περιόδον.

Κατ' ἀρχάς, καὶ πρὶν ἢ ἐπιχειρήσω οἰανδήποτε νέαν τομὴν, προσέβην εἰς τὸν συστηματικὸν καθαρισμόν τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος τμήματος εἰς τὴν νοτιὰν πλευρὰν προστατευτικῆς τινος τάφρου, περὶ τὰ 100 μ. ἀνατολικῶς τῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ¹ (πίν. 42 κ. ἐ.). Ἐκ τοῦ ἐνεργηθέντος πλήρους καθαρισμοῦ ἀπεδείχθη ὅτι τὸ παρὸν τμήμα ἀπετέλει τὸ νότιον κρᾶσπεδον τοῦ Διόλκου εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, τοῦ λοιποῦ πρὸς Β. πλατύς αὐτοῦ καταστραφέντος κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς προστατευτικῆς τάφρου.

Εἰς τὸ ἀποκαλυφθὲν τοῦτο τμήμα, ὅπως ἄλλως τε καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα αὐτοῦ πρὸς τὸ μέρος τῆς Πελοποννήσου, φαίνεται ὅτι ὁ Διόλκος ὑπέστη μεταγενεστέραν ἐπισκευήν, διότι μεταξὺ τῶν στρωτήρων πλακῶν εὐρίσκετο καὶ ὠραῖον πώρινον κιονόκρανον τοῦ ἀ' ἡμίσεος τοῦ 5ου π. Χ. αἰ. (πίν. 43). Ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὅπως γείσον καλυπτόμενον ὑπὸ λεπτοῦ κονιάματος καὶ ἀνήκον εἰς τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους (πίν. 44), ὡς καὶ στρωτὴρ λίθος μὲ περιτένεια (πίν. 42β), εὐρίσκοντο ἐπίσης μεταξὺ τῶν λίθων τῆς ἐπιστρώσεως εἰς τὸ ὡς ἄνω τμήμα. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ταῦτα μέλη εἶναι βέβαιον ὅτι μετεφέρθησαν ἐνταῦθα ἔκ τινος γειτονικοῦ Ἱεροῦ, ἴσως

¹ Βλ. τὴν ἀκριβῆ θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸ δημοσιευθὲν σχεδιογράφημα εἰς τὰ ΠΑΕ τοῦ 1960.

ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΤΟΜΗ
ΚΛ. 1:1000

ΟΡΙΖΟΝΤΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΚΛ. 1:1000

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΔΙΟΛΚΟΣ ΠΩΣΕΙΔΩΝΙΑΣ

Έν Λαυρακίω τῆ 8.10.62
ὁ συντάξας

ΠΥΡΡΟΣ ΚΑΣΟΥΜΗΣ

ἐκ τοῦ ἐν Ἴσθμιά Ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος, ἡ καταστροφή τοῦ ὁποίου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰ. συμπίπτει πρὸς τὴν ὀρισθεῖσαν ἀνωτέρω χρονολογίαν αὐτῶν¹.

Τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἀνωτέρω τμήματος ἐπηκολούθησεν ἡ διενέργεια διαφόρων τομῶν εἰς μικρὰν ἐκείθεν ἀπόστασιν πρὸς Α. καὶ εἰς σημεῖα, ἐξ ὧν ὑπελόγιζον ὅτι θὰ ἔπρεπεν ὀπωσδήποτε νὰ διέρχεται τὸ μνημεῖον συμφώνως πρὸς τὴν διαπιστωθεῖσαν μέχρι τοῦδε διαδρομὴν του. Δυστυχῶς, ὅλη ἡ γενομένη προσπάθεια ἀπέβη ἄκαρπος, ἴσως διότι κατὰ τὴν περαιτέρω πρὸς Α. πορείαν του ὁ Διόλκος ἠκολούθει μεγάλας στροφὰς ἐξ αἰτίας τῆς βραχώδους μορφῆς τοῦ ἐδάφους. Κατόπιν τούτου θὰ ἔπρεπε διὰ τὴν ἐξακριβῶσιν τῆς περαιτέρω πρὸς Α. κατευθύνσεώς του νὰ ἐπιχειρηθῆ ἡ συνεχῆ παρακολούθησις αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ τελευταίου σημείου τῆς ἀποκαλύψεώς του. Ἄλλ' ἡ ἐπιχειρήσις αὕτη θὰ ἀπέβαινεν, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἐξόχως δαπανηρὰ λόγῳ ἀφ' ἑνὸς τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων τῶν σχηματισθεῖσάν ἐκ τῶν ἀποθέσεων κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς διώρυγος καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἀφ' ἑτέρου πρὸς Α. μεγάλων καλλιεργημένων ἐκτάσεων, ἡ ἀπαλλοτριώσις τῶν ὁποίων θὰ ἀπῆτει σημαντικὰ ἐξόδα. Διὸ ἐθεώρησα ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ διακοπῆ ὀριστικῶς ἡ παροῦσα ἔρευνα μέχρι τῆς στιγμῆς τοῦλάχιστον, καθ' ἣν τυχαία ἴσως ἀποκάλυψις εἰς τὸ μέλλον τμήματος αὐτοῦ ἀνατολικότερον ἤθελεν ὀδηγήσει εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀνασκαφῆς².

¹ Περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀρχαίου ναοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰ. βλ. OSCAR BRONNER, *Hesperia* 28, 1959, 300. Καθ' ὃν χρόνον ἐξηκολούθει ἀκόμη ἡ παροῦσα ἀνασκαφή, εὐρέθη τυχαίως παρὰ τὴν γέφυραν τῆς διώρυγος ἄλλο δωρικὸν κιονόκρανον, τὸ ὅποιον ἂν καὶ μικροτέρων διαστάσεων παρουσιάζει τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς μὲ ἐκεῖνο λεπτομερείας καὶ ἀνήκει ἐπομένως εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Τὸ τελευταῖον τοῦτο τεμάχιον ὁμοῦ μετὰ τοῦ προηγουμένου μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀρχαίας Κορίνθου καὶ πρόκειται νὰ ἀποτελέσουν ἐν καιρῷ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης. Τὸ μόνον, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ σημειωθῆ ἐνταῦθα, εἶναι ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ τόπος ἀνευρέσεως τοῦ τελευταίου παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Ἴσθμοῦ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν περὶ τῆς προελεύσεως ἀμφοτέρων ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος.

² Πρὸς εὐστοχωτέραν ἐκλογὴν τῶν σημείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἐνεργηθοῦν αἱ τομαί, καὶ διὰ τὸν ἀκριβέστερον ὑπολογισμὸν τοῦ βάθους, μέχρι τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἄχθοῦν αὐται, ἐκάλεσα ὡς τεχνικὸν σύμβουλον τὸν ἔμπειρον τοπογράφον κ. Πύρρον Κασοῦμπην, ὁ ὅποιος κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης ἀπεφάνθη ἐπίσης ὅτι ἡ περαιτέρω κατ' ἀποστάσεις ἀναζήτησις τοῦ Διόλκου καθίσταται δύσκολος καὶ δαπανηρὰ, χωρὶς καὶ νὰ ὑπόσχηται βέβαια ἀποτελέσματα. Ὁμοῦ μετὰ τοῦ δημοσιευομένου ἐνταῦθα τοπογραφικοῦ σχεδιογραφήματος (παρένθετος πίναξ Α), τὸ ὅποιον ἐξέκλήθησεν οὗτος, παραθέτω καὶ τὴν συνταχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐκθεσιν σχετικῶς πρὸς τὰς δυσκολίας τῆς περαιτέρω ἐρεῦνης.

«Κατόπιν συνεργασίας μου, γράφει, μετὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Νι-

᾽Ορισμέναι ἄλλως τε τομαί, τὰς ὁποίας ἐνήργησα κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνατολικῶς τῆς γεφύρας τοῦ Ἴσθμοῦ ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς μέχρι τοῦ χείλους περίπου τῆς διώρυγος, οὐδὲν ἐπίσης ἀπέδωσαν. Καὶ ἐκ τῶν τελευταίων τούτων ἀποδεικνύεται ὡσάντως ἡ ὀρθότης τῆς παρατηρήσεως τοῦ συμμετασχόντος εἰς τὴν τελευταίαν ἀνασκαφὴν τοπογράφου κ. Κασούμης ὅτι «μόνον διὰ μηχανικῶν μέσων (προωθητήρος καὶ ἐκσκαφέως) εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναζήτησις τῆς συνεχείας αὐτοῦ πέραν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος».

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

κολίου Βερδελῆ εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Διόλκου καὶ κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης διὰ τῶν καταλλήλων τοπογραφικῶν ὀργάνων τῆς ἀκριβοῦς διαδρομῆς καὶ ὑψομετρικῆς κλίσεως τοῦ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντος τμήματος, ἔχω νὰ παρατηρήσω τὰ κάτωθι :

1. Ἡ κατὰ μῆκος κλίσις τοῦ Διόλκου δὲν ὑπερβαίνει τὸ 1.5% πλὴν ἐνὸς σημείου, ἐκεῖ ὅπου τέμνεται ὑπὸ τῆς διώρυγος, εἰς τὸ ὅποιον ἡ κλίσις ἀνέρχεται εἰς 2.7% καὶ εἰς μῆκος 21.00 μ., ὀφειλομένη πιθανῶς εἰς καθίζησιν ἐνταῦθα τοῦ ἐδάφους. Ἡ κλίσις αὕτη εἶναι ἢ καὶ σήμερον χρησιμοποιουμένη εἰς τὰς σιδηροδρομικὰς γραμμάς, ἦτο δὲ φυσικὸν νὰ εἶναι τοιαύτη καὶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον μῆκος αὐτοῦ, καθόσον διὰ μέσου τούτου ἐσύροντο, ὡς γνωστόν, πλοῖα ἰκανοῦ βάρους.

2. Λόγῃ ἀκριβοῦς τῆς κλίσεως ταύτης τοῦ Διόλκου ἦτο ἐπόμενον ἡ κατεύθυνσις του νὰ ἀκολουθῆ μεγάλας καμπύλας διὰ νὰ κερδίξῃ μῆκος, ὅπως ἄλλως τε ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντος τμήματος, τὸ ὅποιον κατόπιν ἀκριβῶν ὑπολογισμῶν ἔχει συνολικὸν μῆκος ἀπὸ τῆς ἐκ Δυσμιῶν ἀφετηρίας του 1100 μ.

3. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω παρατήρησιν ἡ περαιτέρω πρὸς Α. διαδρομὴ τοῦ Διόλκου πρέπει νὰ ἀκολουθῆ μεγάλους ἀνακαμπτομένους ἐλιγμούς πρὸς Βορειοανατολικά, καθόσον ἡ πετρώδης μορφὴ τοῦ ἐδάφους πρὸς Νοτιοανατολικά δὲν θὰ ἐπέτρεπε νὰ δοθῆ εἰς τὸν Διόλκον ἡ κατάλληλος κλίσις.

4. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω νομίζω ὅτι μόνον διὰ μηχανικῶν μέσων (προωθητήρος καὶ ἐκσκαφέως) εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναζήτησις τῆς συνεχείας αὐτοῦ πέραν τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος, ἐὰν μάλιστα ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην μεγάλαι ἀποθέσεις ἐκ τῶν ἐκσκαφῶν τῆς διώρυγος.

Ἐν Λουτρακίῳ τῇ 6 - 10 - 1962.

Ἐὸ Τοπογράφος
Πύρρος Κασούμης *

α. Το αποκαλυφθέν τμήμα του Λιόλκου εντός της περιοχής της Σχολής Μηχανισού θρόμενον εξ Α.

β. Το επί της πλευράς της Πελοποννήσου παρά τὸ δυτικὸν στόμιον τῆς διόδου τμήμα τοῦ Λιόλκου θρόμενον ἐξ Α. (ἀνατολικῶς τοῦ πορθμείου Κορίνθου - Λουτρακίου).

Τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανιστοῦ τμήμα τοῦ Διόλου ὁρῶμενον ἀπὸ Δ.

Ἡ ἐξ Α. ἀφαιρηγία τοῦ Λιότζου παρὰ τὸ δυτικὸν στόμιον τῆς διώρυγος.

α. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ Διόλκου περί τὰ 100 μ., ἀνατολικάς τῆς Σχολῆς τοῦ Μηχανικοῦ.

β. Στρογγύλη λίθος με περιτένεια ἐξ τῶν χρησιμοποιηθέντων διὰ τὴν πλαζκόστρωσιν τοῦ Διόλκου.

α. Πόρτινον δορυζόν ζιονόζουνον τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰ., ἐντετειχισμένον εἰς τὴν πλαζόστρωσιν τοῦ Διόλκου.

β. Τὸ ὡς ἄνω ζιονόζουνον ὁρόμενον ἀπὸ Α.

α. Γείσον μετ' ἐπιχρίσματος χρησιμεποιηθὲν
εἰς τὴν πλαζόστρωσιν τοῦ Λιόλκου.

β. Τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω γείσον ἐξ Α.